

ТРАНСФОРМАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДАХ ГРИГОРІЯ КОЧУРА

Галина Пехник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна;
e-mail: hpekhnuk@rambler.ru*

Проаналізовано частотність застосування різноманітних трансформаційних прийомів, голов-но спрямованих на здійснення лексико-граматичних трансформацій на тлі поодиноких лексичних та семантичних трансформацій у поетичних перекладах Григорія Кочура з різних мов, зокрема, з англійської, польської, німецької, італійської, хорватської. Серед найпоширеніших прийомів – заміна частин мови та антонімічний переклад.

Ключові слова: перекладацькі трансформації, транспозиція, перекатегоризація, антонімічний переклад, інтерференція.

Трансформація – основа більшості прийомів перекладу, яка полягає у зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [3, с. 25]. Трансформації у перекладі зумовлені й об'єктивними відмінностями між мовними та культурними одиницями, і суб'єктивними чинниками, як-от індивідуальне бачення перекладача. Вони є одним із ефективних шляхів усунення буквализмів та інтерференції мови оригіналу при перекладі [4, с. 9].

За термінологічною енциклопедією О. Селіванової, перекладацькі трансформації – це прийоми перекладу, що передбачають процедуру перетворення з метою переходу від одиниць оригінального тексту до одиниць перекладу. За характером перетворення дослідники виокремлюють такі типи перекладацьких трансформацій: лексичні, граматичні, лексико-граматичні. Лексичні трансформації поділяються на формальні (умовно-звукова транскрипція, графічна транслітерація, калькування) і лексико-семантичні, що включають конкретизацію як заміну більш конкретною назвою, генералізацію як заміну гіперонімом гіпоніма й модуляцію – заміну слова або сполуки одиницею мови перекладу, яка логічно пов'язана зі значеннями вихідних. До граматичних перекладацьких трансформацій відносять дослівний переклад синтаксичних структур (нульову трансформацію), поділ речення, об'єднання речень, граматичні заміни (морфологічна й частиномовна перекатегоризація, заміна типу речення тощо). Лексико-граматичні заміни передбачають антонімічну й конверсивну трансформацію, описово-перифрастичний переклад. До перекладацьких трансформацій належить також компенсація як спосіб перекладу одиниць оригінального тексту іншими неізоморфними вихідними засобами без збереження первинного місця в оригіналі [11, с. 454].

До перелічених трансформацій можна ще додати трансформацію образів, трансформацію темпоритму та віршової системи оригіналу у поетичному перекладі.

Класифікації лексичних трансформацій існує чимало. Їх досліджували, зокрема, Л. Бархударов, Л. Латишев, Т. Левицька, А. Фітерман, В. Комісаров, Я. Рецкер. Так, Л. Латишев виділяє такі лінгвістичні трансформації, як лексико-семантичні заміни – конкретизація, генералізація, смисловий розвиток або модуляція; антонімічний переклад; цілісне перетворення [9, с. 31–32]. Я. Рецкер вказує, що, хоча не завжди можна класифікувати кожний приклад перекладу через переплетення категорій, загалом виділяють сім різновидів лексичних трансформацій: диференціація значень; конкретизація значень; генералізація значень; змістовий розвиток; антонімічний переклад; цілісне перетворення; компенсація втрат у процесі перекладу [10, с. 38]. У класифікації Л. Бархударова перекладацькі трансформації розрізняються за формальними ознаками: перестановки, додавання, заміни, вилучення (або випущення) [1, с. 190–231].

Загалом, будь-які перелічені перекладацькі трансформації в “чистому вигляді” трапляються рідко, є змішаними, і саме комплексний характер перекладацьких трансформацій робить переклад настільки складною справою [1, с. 230]. У будь-якому разі, якщо перекладач вдається до перекладацьких трансформацій, то можна говорити про трансформаційний переклад: термін, зокрема, подибуємо у праці Л. Бархударова “Язык и перевод” [1, с. 102].

Переглядаючи, навіть побіжно, переклади Григорія Кочура, можна зауважити, що він не належить до перекладачів, які люблять вводити у канву цільового тексту нові образи, яких немає в оригіналі, не належить він і до найбільших пошановувачів семантичних трансформацій: Григорій Порфірович, за висловом Л. Коломієць, “виразно ощадливіший на слова”, за багатьох інших перекладачів [5, с. 269]. “У перекладацькій індивідуальності Г. Кочура поєднався академічний естетизм українських неокласиків з інтелектуалізмом західної джерелоцентричної школи перекладу, яка за своїм завданням вбачає максимальне наближення до семантики першотвору...” [5, с. 280]. Для представників класичної школи перекладу характерні трансформації, які спрямовані не на введення нових образів, а на досягнення адекватності оригіналу. У межах цієї адекватності виділяється один аспект, на якому і зосереджується Г. Кочур, – це природність мови, яку він ставить на перше місце у всіх своїх перекладах. Природність мови навіть не менш важлива, ніж дотримання стилю автора. Попри „закрученість” Горацієвої фрази, на думку перекладача, „інколи можна цю фразу трошки й пояснити (як це робив інколи М. Зеров), щоб уникати ламиголовок...” [6, с. 4].

Засвідчення принципу дотримання природності мови простежується, зокрема, у поезії “Auf dem See” Й. В. Гете „На озері”. Уже в першому рядку бачимо трансформацію сполучень прикметників з іменниками: “frische Nahrung, neues Blut” формально переходять у протилежне: “нову поживу, свіжу кров”. Сполучуваність прикметників з іменниками у кожній мові – річ непроста, і тут повинні спрацювати інтуїція і чуття мови. Якщо “свіжа пожива” ще відповідала б законам логіки, то “нова кров” прозвучала б незрозуміло. Найточнішою, з погляду функціональної еквівалентності, була б “свіжа пожива, свіжа кров” у значенні “ще одна”, а не

“незпсута”, проте повтор однакового означення у двох словосполученнях для поезії неприпустимий.

Природності мови Г. Кочур часто досягає завдяки транспозиції, тобто принципу заміни частин мови, однини множиною, і навпаки. Ідея заміни різних частин мови глибоко вкорінена у манері перекладання Г. Кочура. Як приклад можна взяти відоме “*nevermore*” із “*The Raven*” Е. А. По, яке трансформується у “*не вернуть*”. Ще один приклад – вірш Е. Дікінсон “*In a Library*”, де іменники заміщено дієсловами та прикметниками – частинами присудка:

When Plato was a certainty

And Sophocles a man,

When Sappho was a living girl.

Коли Платон ще жив насправді,

Коли Софокл іще мужнів,

Коли Сафо була ще юна.

Наголос в англійському варіанті ставиться не на суть іменників “*certainty*”, “*man*”, “*girl*”, не на вік, тобто чи це ще “*a boy*”, чи “*a man*”, “*a woman*” чи “*a girl*”, акцентується факт їх реального існування. Дієслово “*was*” не акцентується, оскільки в англійській мові воно часто виконує роль допоміжного, а не функціонального дієслова. Натомість в українській мові це дієслово краще упускати. Відповідно, заміна на дієслова “жив, мужнів” видається цілком доцільною. Щоправда, тут слід звернути увагу на застереження щодо семантики дієслова “мужніти”, яке передбачає певний віковий період, тоді як в оригіналі йдеться лише про факт існування, до того ж, час “дорослості” Софокла дещо зміщено. Але у цьому вірші важливим є не конкретний вік, а сама давнина, тому така заміна не порушує загальної ідеї.

Однак бувають випадки, коли заміни небажані. У третій строфі вірша Й. В. Гете “*Auf dem See*” у перекладі Г. Кочура натрапляємо на начебто невинну двосторонню заміну однини множиною, і навпаки: “*Goldne Träume*” трансформуються у “*світлий сон*”, що “*наспитись хоче*”, а в наступному рядку “*Traum*” переходить у “*сні*”. На перший погляд, взаємна компенсація. Однак все не настільки просто, якщо звернути увагу на наступний рядок: “*Hier auch Lieb' und Leben ist*”, в якому ключовим є прислівник “*hier*” – “*тут*”, тобто в реальності, яка протиставляється сну – власне сну як процесу, а не снам як одиничним фактам. Г. Кочур передав цей зміст у своєму останньому рядку “*таж любов не в сні, в житті*”, однак тут виникають два нюанси: по-перше, тричі, хоча й з видозмінами числа, у суміжних рядках повторено лексему “*сон*” (накопичення, яке не додає твору поетичності). Другий момент полягає у зміні структури думки: у німецькому тексті вжито алітерований парний вираз “*Lieb' und Leben*”, тоді як у перекладі любов стає лише частиною життя, і втрачається відчуття й образ жвавості, присутності самого життя в дійсності, в реальності – “*hier Lieb' und Leben ist*”.

Досить наближеним способом перекладання до заміни однієї частини мови іншою, з огляду на природність звучання тексту, є антонімічний переклад, що також представлений у перекладах Г. Кочура. Приклад антонімічного перекладу знаходимо в перекладі сонета 35 Фр. Петрарки:

*...e gli occhi porto per fuggire intenti
ove vestigio uman l'arena stampi.*

*...І тільки тих стежок не уникаю,
Де й сліду людської ноги нема.*

Антонімічний переклад здебільшого нейтральний із погляду зміни змісту і не вносить жодних суттєвих смислових змін, як-от у вірші “In a Library” Е. Дікінсон: *To times when he was young – Коли він був ще не старий*. Антонімічний переклад – з яскравішим образом, ніж в оригінальній фразі – застосовано у “*La Fuite de la Lune*” О. Вайльда: *To outer senses there is peace – Чуттям поживи тут немає*.

Ще один приклад – у вірші Юліуша Словацького *Testament mój: Nigdy mi, kto szlachetny, nie był obojętny – Прихильний був до тих, що серцем благородні*.

Деякі приклади антонімічного перекладу у Григорія Кочура зумовлені, як зазначає Л. Коломієць [5, с. 278], бажанням розвинути смислоопорні дієслова, як от, зокрема, у перекладі з Т. С. Еліота:

*...Trying to learn to use words, and every attempt
Is a wholly new start, and a different kind of failure
Because one has only learnt to get the better of words...
Намагався навчитись не вживати слова, і кожна спроба –
То цілком новий початок і інакша невдача,
Бо хтось якось навчив, що ліпше обходитись без слів...*

Можна сказати, що, незважаючи на свій теоретичний принцип про те, що перекладач не повинен поліпшувати стиль автора, сам Г. Кочур деякі нюанси зміною на кращі у порівнянні з оригіналом навіть такого майстра поетичного слова, як Ю. Тувім, щоправда, можливо, це виступало просто засобом компенсації. Так, зокрема, у вірші “Кричу” у вихідному тексті, в якому настільки поширена форма наказового способу, спонування формується за допомогою часток “хай”, “нехай”. У кількісному плані співвідношення речень, сформованих за допомогою цих часток, і речень з прямим формами наказу становить 5:2. У цільовому тексті це співвідношення становить 1:2, тобто частка „хай” вживається лише один раз. Отже, Г. Кочур урізноманітнює граматичну канву тексту, уникаючи дещо нав’язливого повтору (попри те, що в оригіналі він виконував, мабуть, емпатичну функцію, і все ж таки був дещо зайвим). Ба більше, він ще й додає підрядні речення умови, яких в оригіналі немає, а також вводить майбутній час, зокрема, у таких реченнях, як “щоб, наче стяг, серед бурі й негоди / Міг на всесвітньому протязі стати я!”, “А як конатиму, дико волаючи:...” тощо. Зміна такого співвідношення відбувається на користь наближення автора твору до героїв та об’єктів вірша.

Г. Кочур досить часто замінює тип речення, вводячи спонукальні речення, частки, використовуючи засоби розмовного синтаксису, причому для нього характерна, зокрема, заміна стверджувальних чи окличних речень питальними, що часто сприяє глибшому зацікавленню читача цими реченнями завдяки прямій питальній формі, адресованій читачеві. Це не пояснюється ані системно зумовленими причинами трансформацій, ані нормативними, ані узуальними [4, с. 21–24], ані прагненням уникнути звужувальної інтерференції. Натомість це можна виділити як характерну рису творчого почерку Г. Кочура як перекладача, спрямовану на безпосереднє апелювання до читача та уяскравлення образів.

Наведемо кілька прикладів:

Вірш Г. Гайне “*Der Doppelgaenger*” у перекладі Г. Кочура:

*Da steht auch ein Mensch und starrt in die Höhe,
Und ringt die Hände, vor Schmerzengewalt.
А хто ж там іще? Хто дивиться вгору,
Ламає руки, у тузі стає?*

Чи вірш Андреаса Грифіуса “Der Welt Wollust ist nimmer ohne Schmerzen” (“Утіхи світу з горем нерозлучні”): *Kein Stand, kein Ort, kein Mensch ist seines Kreuzes frei – Хто, де, коли свій хрест спромігся обминуть?*

Чи то вірш Ц. К. Норвіда “Post scriptum”:

*To, jakby poszedł kto na grobie brata Це – як збирає гербарій би схотіла
Herboryzować! ziola rwać!... to tyle!... Людина. Де? На братовій могилі!..*

*Kartki łacińskie przyczepiać do krzewów Чіплять латинські написи поволі
Rozplakujących się nad mogiłami – На тих куцах, що вкрили кладовище?
Nie!.. Ні!..*

Іноді Г. Кочур застосовує генералізацію, завдяки чому універсалізує і без того широку символіку поетичних образів оригіналу, зокрема, із замовчуванням деяких прямих біблійних конотацій. Зокрема, він завужує у перекладі один зі смислових центрів поеми Т. С. Еліота “Іст Коукер” – слово *communion*, що має як вужче значення “причастя”, так і ширше – “єднання, спільність”, тоді як насправді обидва значення, на думку Л. Коломієць [5, с. 279], актуалізовані контекстом:

*We must be still and still moving Мусимо рухатись знов і знов
into another intensity До іншої інтенсивності,
For a further union, a deeper communion В більшу єдність, глибшу спільність*

Аналізуючи переклади Г. Кочура з хорватської мови, Л. Васильєва на прикладі чотирьох віршів виокремлює різноманітні трансформації, виділяючи з-поміж них перекатегоризацію, тобто заміну частин мови, при повних лексичних відповідниках. Кажучи про граматичні трансформації, дослідниця не помічає жодного негативного впливу таких прийомів на успішність перекладу [2, с. 169]. Якщо йдеться про лексичні трансформації, то Л. Васильєва відзначає, що кількість додавань значно перевищує за обсягом пропущення [2, с. 169], і часто трапляється заміна лексики оригіналу словом або висловом, характерним для української мови, або використання у перекладі специфічних мовленнєвих формул / кліше (*ясні зірничі, б'ють дзвони*) [2, с. 170]. Змісту і настрою віршів заміни у проаналізованих перекладах Г. Кочура не порушують, однак несуть у собі зміну семантичної інформації, яка найчастіше зайва [2, 172].

Якщо говорити про види граматичної інтерференції мови оригіналу у перекладі, то їх є два: 1) негативна інтерференція, внаслідок якої порушуються граматичні нор-

ми цільової мови і 2) звужувальна інтерференція, внаслідок якої не порушуються граматичні норми мови перекладу, проте яка збіднює цільову мову через невживання у перекладі тих словоформ, словосполучень та синтаксичних конструкцій, яких немає у вихідній мові [4, с. 10]. Навіть на матеріалі побіжного огляду перекладів Г. Кочура бачимо, що випадки негативної інтерференції у нього дуже рідкісні, та й то вони здебільшого зумовлені вимогами версифікації. Але можна зробити висновок, що і звужувальна інтерференція у перекладах Г. Кочура наявна надто рідко – і її відсутності перекладач досягає саме шляхом різноманітних трансформацій завдяки своєму чуттю мови та вживанню найхарактерніших в тій чи тій ситуації для української мови словоформ, синтаксичних конструкцій, типів речень. Переклади Г. Кочура характеризуються надзвичайним рівнем природності, коли поезія в перекладі „загалом справляє те саме враження, як і в оригіналі. Навіть перифрази та неминучі у віршованому перекладі відхилення від оригінального тексту викликають думку: так міг написати й сам автор” [6, с. 2]. Григорій Кочур тяжіє до частого застосування деяких трансформаційних прийомів, найпоширеніші з яких – заміна частин мови, антонімічний переклад. Як у представника класичної течії в українському перекладознавстві трансформаційний потенціал Г. Кочура найширше виявляється на рівні граматичних та лексико-граматичних трансформацій і рідше – на рівні лексичних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бархударов Л.* Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л. Бархударов. – М. : “Международ. отношения”, 1975. – 240 с.
2. *Васильєва Л.* Хорватська поезія в перекладах Григорія Кочура / Л. Васильєва // Творчість Григорія Кочура у контексті української культури XXI віку : до 100-річчя від дня народження Майстра : матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Львів, 15–17 листопада 2008 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 328 с.
3. *Виноградов В.* Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. *Карабан В., Борисова О., Колодій Б., Кузьміна К.* Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську) : навчальний посібник / В. Карабан, О. Борисова, Б. Колодій, К. Кузьміна. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 208 с.
5. *Коломієць Л.* Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : Монографія. / Л. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. – 522 с.

6. *Кочур Г.* “Теліженське літо” (рец. на збірку віршів І. Драча в чеському перекладі) (не-друк.).
7. *Кочур Г.* Рецензія на переклади А. Содомори з Горація / Кочур Г. Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв’ю / упоряд. А. Кочур, М. Кочур ; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К. : Смолоскип, 2008. – Т. 1. – С. 549–551.
8. *Кочур Г.* Третє відлуння / Г. Кочур. – Київ : Рада, 2000. – 551 с.
9. *Латышев Л.* Перевод: проблемы теории, практики и методики преподавания. / Л. Латышев. – М. : Высшая школа, 1988. – 357 с.
10. *Рецкер Я.* Теория перевода и переводческая практика / Я. Рецкер. – М. : Международные отношения, – 1974. – 216 с.
11. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2013

Прийнята до друку 24.01.2014

ТРАНСФОРМАЦІИ В ПЕРЕВОДАХ ГРИГОРИЯ КОЧУРА

Галина Пехник

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,

ул. Университетская 1, Львов, Украина, 79000;

e-mail: hpekhnuk@rambler.ru

Проанализировано частотность использования разных трансформационных приемов, главным образом направленных на осуществление лексико-грамматических трансформаций на фоне одних лексических и семантических трансформаций в поэтических переводах Григория Кочура с разных языков, в частности, с английского, польского, немецкого, итальянского, хорватского. Среди наиболее распространенных приемов – замена частей речи и антонимический перевод.

Ключевые слова: переводческие трансформации, транспозиция, перекатегоризация, антонимический перевод, интерференция.